

ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВХОДЖЕННЯ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

к.і.н., доцент Бабенко В.А.

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Ключові слова: студентство, молодь, навчально-виховний процес, гуманітарна складова, національне виховання

Ключевые слова: студенчество, молодёжь, учебно-воспитательный процесс, гуманитарная составляющая, национальное воспитание

Постановка проблеми. Важливим завданням вищої школи у надзвичайно складний для країни час, завданням, розв'язання якого вимагає, з одного боку, пошуку і приведення в дію нових форм та методик, а з іншого – активізації традиційних видів діяльності, є виховання студентів на засадах збереження досягнень минулого задля європейського майбутнього. Такого поєднання вимагає загально педагогічний принцип безперервності й наступності, перетворення виховання в процес, що триває впродовж усього життя.

Педагогічна наука сьогодні має стати наукою нового вирішення вже відомих проблем. Зважаючи на новий Закон України «Про вищу освіту», для цього необхідно не тільки поліпшити існуючі методи педагогічної роботи, але шукати кардинальне вирішення проблем, відкидати застарілі методики, запроваджувати інші, нові, такі, що будуть стимулювати організацію активної навчально-пізнавальної діяльності студентів та віддзеркалюватимуть зміни у суспільно-політичному житті країни.

Сучасному суперечливому інформаційному суспільству, як ніколи потрібна молодь, що швидко орієнтується в світі, має демократичний світогляд, почуття особистої відповідальності за стан справ у країні, якості інтелігентної, творчої, духовно розвинутої людини.

Аналіз попередніх досліджень. Навчально-виховному процесу у ВНЗ протягом усіх років незалежності України приділялась достатньо велика увага. Про це свідчать підручники та монографії з педагогіки вищої школи. [6, 7] Поставлена проблема тією чи іншою мірою розглядається дослідниками, що вивчають методологію педагогічної науки, гуманітаризацію знання [10], що присвячені вивченню історії, культурології та інших гуманітарних дисциплін, як важливої складової виховного процесу [1, 3, 5]. Є дослідження практичних аспектів впровадження Болонського процесу, реформування вищої освіти в Україні [4, 7, 8], та аналітика кращих взірців освіти у європейських країнах [7]. Але проблема залишається актуальною, бо більшість дослідників, розглядаючи організацію активної навчально-пізнавальної діяльності студентів з метою засвоєння системи наукових знань, умінь, навичок, практично не вивчають динамічну взаємодію партнерства педагога та студентів під час навчальних занять, як основу виховного процесу та цілісного формування особистості у вищій школі. Студентство у педагогічному, психологічному відношеннях, та як суб'єкт виховного процесу у ВНЗ ще не вивчено, або вивчено недостатньо. Зважаючи на те, що у порівнянні з іншими категоріями населення, студентство, як суб'єкт виховного процесу, є досить мінливим, перебуває у постійному русі та пошуку, дослідження цієї теми залишається актуальним завжди.

Зв'язок роботи із науковими і практичними завданнями визначається першочерговими завданнями, які стоять перед педагогами, суспільствознавцями та суспільством в цілому щодо висвітлення теми громадянського виховання молоді на основі підвищення гуманітарної складової навчального процесу, введення у навчально-виховний процес системи вартостей громадянського суспільства, підготовки студентства до участі в управлінні державою, до виконання функцій громадського діяча, захисника Батьківщини.

Мета автора статті – розглянути національну систему виховання, як умову цілісного формування особистості на основі професійної діяльності а також, створеної упродовж століть самим українським народом системи поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, що має на меті формування світоглядної позиції та ціннісних орієнтацій молоді, передачу їй соціального досвіду, надбавь попередніх поколінь.

Головні завдання дослідження:

- розглянути ціннісні пріоритети виховання студентства, як орієнтири, що визначатимуть долю майбутніх поколінь.

- визначити діалектичний підхід до навчання, як до взаємодії його основних суб'єктів: педагога та студентів.
- показати актуальність виховної роботи у ВНЗ через співробітництво, співдіяльність, співтворчість педагога і студента.
- встановити зв'язок між поглибленням гуманітарної спрямованості навчання та актуалізацією виховання студентів через предмет, який викладається.

Виклад матеріалу. Педагогічний процес та будь-які педагогічні явища завжди були досить суперечливими та неоднозначними. Але, як відомо, без суперечностей немає розвитку. У педагогіці розрізняють внутрішні та зовнішні педагогічні суперечності. «Внутрішні педагогічні суперечності – це невідповідність між основними потребами особистості, що включені в освітньо-виховний процес, і, наявністю сил, засобів для їх задоволення, невідповідність між її власними цілями, бажаннями і можливостями їх успішної реалізації. Зовнішні суперечності відбивають невідповідність внутрішнього світу особистості, яка формується і розвивається, вимогам її реального життя [6,с.22]. З жалем слід констатувати той факт, що на сьогодні актуальними є як зовнішні так і внутрішні суперечності освіти.

Науковці акцентують увагу на недоліках ВНЗ України вже не одне десятиріччя. Зокрема, частіше всього відмічають невідповідність якості нашої вищої освіти стандартам європейських країн, відсутність ринкової актуальності дисциплін, відірваність теоретичного і виробничого (практичного) навчального процесу, некомплектність і фрагментарність реформ системи освіти, недостатній рівень демократизації і децентралізації управління вищою освітою [7, с.12].

Реформи в освіті, що проводилися протягом усіх років незалежності України відзначалися хаотичним, безсистемним характером, оскільки виражали суб'єктивне бачення різними міністрами шляхів розвитку освіти в Україні. Будь-які реформи, зокрема й освітянські, не можуть бути успішними в нерозвиненому громадянському суспільстві. Так, у процесі впровадження Болонської системи навчання було акцентовано увагу переважно на практичних моментах: розробці модулів, критеріїв оцінювання знань, рейтингової системи тощо.

Але, залишалось нез'ясованим найсуттєвіше: яку ж людину ми виховуємо? Якими є ті пріоритети і ціннісні орієнтири, що закладаються у душі сучасних студентів, майбутніх фахівців, адже ці орієнтири визначатимуть не лише їхню долю, але й долю майбутніх поколінь. Чи існує механізм впровадження цих орієнтирів? Що є ознаками молодого української інтелігенції, нової еліти? Прагматизм, багатство та гроші, чи дещо суттєвіше, духовно-елітарне? А отже освіта для молоді – це основа майбутнього капіталу, чи основа для формування особистості у всіх її проявах: професійному, інтелектуальному, моральному, громадському?

Зважаючи на недавні події, що відбулися і продовжуються, вже ніхто не заперечить, що навчання у вищій школі повинно мати не лише освітню орієнтацію, а й обов'язкову виховну спрямованість. Навчально-виховний процес покликаний формувати у студентів високу культуру, гуманістичний і демократичний світогляд, високі моральні якості, виховувати їх громадянами, патріотами, інтелігентами, творчими й цілеспрямованими спеціалістами.

Безумовно, налагоджуючи цей процес нам необхідно досліджувати й зарубіжний досвід. Але слід відноситися до нього і критично, не ідеалізувати його та не ставитися до нього, як до безперечного взірця для наслідування. Система освіти повинна відсіювати гіпотези, ефективність яких ставить під сумнів практика, обирати найоптимальніші моделі і не цуратися взірців організації навчально-виховного процесу нашого недавнього минулого.

Умовою цілісного формування особистості має бути Концепція національної системи виховання. Основою цієї Концепції є створена упродовж століть самим українським народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій та професійної діяльності, що має на меті формування світоглядної позиції та ціннісних орієнтацій молоді, передачу їй соціального досвіду, надбань попередніх поколінь. Сьогодні на часі не тільки обговорення, але й наукове обґрунтування організації виховного процесу, що відображатиме духовний поступ народу, процес збереження й збагачення його культури. Дійсно, «виховання – це насамперед «вбирання в себе» кожною особистістю культури рідного народу, що допомагає передачі, засвоєнню і творчому використанню сучасними поколіннями досвіду попередніх поколінь, забезпечує продовження у віках культурно-історичних традицій батьків, творить з вихованця людину цієї епохи, вводить його у сферу загальнолюдських цінностей» [6, с. 344].

Навчально-виховний процес сьогодні потребує особливого, діалектичного підходу як до навчання, так і до взаємодії його основних суб'єктів: педагога та студентів. В. Сухомлинський

підкреслював, що «виховання в широкому розумінні цього слова – це багатогранний процес духовного збагачення й оновлення і тих, кого виховують, і тих, хто виховує» [9, с.14].

Таким чином, ***виховання в сучасному навчальному закладі має поєднувати виховання перш за все задля гуманістичних потреб людської цивілізації, а також задля потреб нації, держави і особистості.***

Досвід вивчення виховного процесу у європейських країнах та в Україні засвідчує, що ідеалом виховання є гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально активна й національно свідома людина, наділена глибокою громадянською відповідальністю, здоровими інтелектуально-творчими, фізичними і духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, працьовитістю, господарською кмітливістю, підприємливістю й ініціативою [2,с.91]. Як же досягти, або досягати цього ідеалу?

Стрижнем усієї системи виховання в Україні повинна бути національна ідея, яка відіграє роль об'єднавчого, консолідуючого фактору в суспільному розвитку, спрямованого на вироблення життєвої позиції людини, становлення її як особистості, як громадянина своєї держави.

Як відомо, процес виховання у вищому навчальному закладі органічно поєднаний з процесом навчання молоді, опануванням основами наук. Особливе місце в організації виховного процесу вищої школи відводиться розв'язанню завдань професійного виховання, метою якого є формування у студентів поваги до обраної спеціальності, вироблення необхідних для неї рис, умінь, і навичок, розвиток творчого потенціалу майбутнього фахівця. Цей процес не може бути стихійним. Він передбачає співробітництво, співдіяльність, співтворчість педагога і студента. Тобто сьогодні як ніколи стає актуальним виховання студентів через предмет, який викладається. Кожен педагог, який би предмет він не викладав, завжди є перш за все вихователем. Свого часу К.Д.Ушинський стверджував, що «основне достоїнство викладача полягає в тому, щоб він умів виховувати учнів своїм предметом» [11, с.41]. «Тільки особистість може діяти на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна формувати характер.» [11, с.39]. Ці слова великого педагога є злободенними й сьогодні.

Але, поряд з підвищенням ролі професійного виховання, домінантою всієї системи виховання у вищій школі має бути його національний характер, як форма самовизначення українського народу й особистості українця. Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних відносин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральності, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Мета національного виховання конкретизується через систему виховних завдань, визначених педагогічною наукою:

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, родини, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати;
- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки, формування правової культури;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу;
- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- виховання духовної культури особистості та створення умов для вільного формування нею своєї світоглядної позиції;
- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, толерантності та інших добро чинностей;
- забезпечення повноцінного розвитку молоді, охорони та зміцнення її фізичного, психічного та духовного здоров'я;
- формування соціальної активності особистості через включення молоді у процес державотворення, реформування суспільних відносин;
- розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації, формування наукового світогляду. [6, с.347]

Виходячи з європейської визначеності в пріоритетах держави та нації до засад формування громадянського суспільства у складний перехідний етап української історії, пошуку специфіки своєї національної освіти, особливу роль поряд з професійною освітою в технічних ВНЗ

України має відігравати викладання гуманітарних дисциплін. У руках держави є достатній важіль, щоб знайти національну специфіку освіти, яка б була, з одного боку, на рівні вищих європейських стандартів, а з іншого – несла б у собі якісні національні гуманістичні ознаки.

Навчальний обсяг циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки у ВНЗ України, що традиційно складається із дисциплін «Філософія», «Історія України», «Соціологія», «Політологія», «Правознавство», «Політекономія», «Історія економічної думки», «Культурологія», «Релігієзнавство», «Етика», «Естетика», «Українська ділова мова» та «Іноземна мова» в останні роки суттєво змінюється. Аргументуючи необхідністю наближення до європейських моделей освіти в контексті Болонського процесу, була здійснена реформа гуманітарної складової вищої професійної освіти в Україні. Провідною ідеєю було визначено виділення обов'язкових для вивчення та елективних дисциплін [3, с.41]. Процес занесення до необов'язкових, дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки, продовжується та останніми днями набирає обертів.

Реформуючи вищу освіту в контексті входження до європейського освітнього простору ми узяли за взірць західне прагматично-технократичне мислення, що «закладає в українській нації світоглядний фундамент для поколінь, які нічого не будуть бачити в світі, окрім більш досконалих машин, стереосистем, потужних комп'ютерів»[7, с.70]. Результатом такого технократичного виховання молоді буде те, що товари стануть вищою ціллю існування, а не однією з умов для повноцінного життя.

Між тим, у різних країнах світу вже відбувалися і схожі, і протилежні процеси. Скорочення переліку гуманітарних дисциплін у багатьох країнах мало негативні наслідки загальнокультурного характеру. Усвідомлення тенденції до різкого падіння загальної культури молоді зумовило зміни у ситуації засобами актуалізації класичних надбань людства, перетворення цього пласту в основу свідомості молодого покоління. Зокрема, Німеччина за традицією мала елективний компонент у навчальних планах не одне десятиріччя. У останні роки навпаки в цій країні йдуть процеси централізації та уніфікації загально гуманітарної підготовки. Як відмічає у своєму дослідженні В.Хміль: «Місце німця на своїй землі знаходиться не в світі товарів та послуг, а у осмисленні власної тисячолітньої історії, в національній культурі, в самоусвідомленні себе часткою великої нації... Все більше серед гуманітаріїв Німеччини лунають думки про необхідність вивчати німецьку історію в цілому, комплексно, бо кожна національна культура може спиратися лише на свою передісторію та на свої національні «архетипи», поразки та надбання, про які необхідно говорити відкрито. Інший підхід приводить до колективного неврозу». [7, с. 68, с.69]

В освіті США одною з основних рис також є поглиблення гуманітарної спрямованості університетського навчання. Соціальна і гуманітарна підготовка розглядається як показник світоглядної культури. Дослідження американських психологів (Д. Мак-Клелланд, А.Стюарт, Д.Вінтер та ін.) переконливо довели, що гуманітарні науки відіграють велику роль у розвитку найважливіших якостей особистості, її загальної культури. У навчальних закладах США, як свідчать дані порівняльної педагогіки, обсяг гуманітарних дисциплін є значним і має тенденцію до зростання. Навіть традиційно технічно і технологічно орієнтовані університети змушені сьогодні суттєво збільшити кількість аудиторних годин та перелік соціально-гуманітарних дисциплін. При цьому виходять з того, що гуманітарні дисципліни повинні забезпечити індивідуально-особистісний розвиток, а соціальні науки – формувати цілісне уявлення про розвиток суспільства як системи. [3, с.42]

Ще у 90-х роках у Джорджтаунському університеті при підготовці бакалаврів зі спеціальностей «Фінанси», «Маркетинг», «Бухгалтерський облік» на вивчення гуманітарних дисциплін відводилось 40% усього навчального часу. У провідних університетах США, зокрема Гарвардському, Єльському, Принстонському та інших для студентів негуманітарних спеціальностей реалізовувалась загальнодержавна програма «Назад до витоків», яка передбачала обов'язкове вивчення десяти курсів із п'яти основних сфер культури: три з літератури та мистецтва, по два з історії, соціально-філософського аналізу та з природничої сфери, один – з мови і красзнавства.[3, с.43]

У системі вищої освіти Японії перелік загальноосвітніх курсів є також значним. У групі гуманітарних наук представлені культурологічні курси: етика, релігія, література, музика, філософія та історія. У групі соціальних наук – освіта, моральна освіта, антропологія, соціологія, право, політика, економіка, психологія [3. с.44].

Висновок. Як бачимо, сьогодні, зважаючи навіть на зарубіжний досвід, вже не стоїть питання «потрібно» чи «не потрібно» викладати соціально-політичні дисципліни. Потребує переосмислення «як викладати» та «що» викладати, щоб надати оновлений зміст різноманітним гуманітарним курсам, особливо в технічних навчальних закладах. Як слушно зауважив В.Хміль, розглядаючи процес формування світогляду особистості: «У сучасних складних умовах, коли у всьому світі почалася жорстока боротьба за інтелект людини, Україні потрібно виграти боротьбу за майбутнє!» [7, с.61] Тому саме громадянське виховання, на основі підвищення гуманітарної складової навчального процесу, зорієнтоване на введення молоді у систему вартостей демократичного (громадянського) суспільства, підготує студентство до участі у розв'язанні сьогоденних і перспективних завдань в управлінні державою, до виконання функцій громадського діяча, захисника Батьківщини.

Використана література:

1. Безвершук Г. Незмінний чинник розвитку інтелекту, або чому і як треба вивчати культурологію // Вища школа.– 2013.– №3.– С.71 – 79.
2. Балагура О. Глобалізація морально-духовних цінностей в освітньому просторі // Вища школа.– 2013. №8.– С.89 – 94.
3. Зюзіна Т. Потенціал гуманітарних дисциплін у формуванні світоглядних позицій студентства // Вища школа.– 2013.– №1.– С.41-47.
4. Козієвська О. Вища освіта в Україні: уроки реформування // Вища школа.– 2013.– №6.– С.49-62.
5. Орлова Т. Вивчення всесвітньої історії на гуманітарних факультетах ВНЗ України: актуальність та нові підходи // Вища школа.– 2013.– №4.– С.26 – 34.
6. Педагогіка вищої школи: Навч. Посіб. / З.Н. Курлянд, Р.І. Хмелюк, А.В. Семенова та ін.; За ред. З.Н. Курлянд. – 2-ге вид., переоб. І доп. – К.: Знання, 2005. – 399 с.
7. Проблеми гуманізації освіти в контексті трансформації вищої школи України: Моногр. / За ред. Т.І.Власової, Т.М. Талько.– Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. – 232 с.
8. Серебрянський С. Стратегічні аспекти розвитку освіти у умовах інтеграції України в європейський освітній простір // Вища школа.– 2013.– №4.– С.7–15.
9. Сухомлинський В.А. О воспитании. – М., 1988. – 270 с.
10. Удод О., Юрій М. Методологія історії та гуманітаризація знання // Вища школа.– 2013.– №3.– С.54 – 69.
11. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. – т.1 – К.:Рад. Школа, 1983 – 488 с.

ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВХОДЖЕННЯ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

к.і.н., доцент Бабенко В.А.

Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Ключові слова: студентство, молодь, навчально-виховний процес, гуманітарна складова, національне виховання

Анотація Зважаючи на новий Закон України «Про вищу освіту», педагогічна наука сьогодні має стати наукою нового вирішення вже відомих проблем. Сучасному суперечливому інформаційному суспільству, як ніколи потрібна молодь, що швидко орієнтується в світі, має демократичний світогляд, почуття особистої відповідальності за стан справ у країні, якості інтелекгентної, творчої, духовно розвинутої людини

Потребує переосмислення «як викладати» та «що» викладати, щоб надати оновлений зміст різноманітним гуманітарним курсам, особливо в технічних навчальних закладах. Тому саме громадянське виховання, на основі підвищення гуманітарної складової навчального процесу, зорієнтоване на введення молоді у систему вартостей демократичного (громадянського) суспільства, підготує студентство до участі у розв'язанні сьогоденних і перспективних завдань в управлінні державою, до виконання функцій громадського діяча, захисника Батьківщини.

Використана література:

1. Безвершук Г. Незмінний чинник розвитку інтелекту, або чому і як треба вивчати культурологію // Вища школа.– 2013.– №3.– С.71 – 79.
2. Балагура О. Глобалізація морально-духовних цінностей в освітньому просторі // Вища школа.– 2013. №8.– С.89 – 94.
3. Зюзіна Т. Потенціал гуманітарних дисциплін у формуванні світоглядних позицій студентства // Вища школа.– 2013.– №1.– С.41-47.
4. Козієвська О. Вища освіта в Україні: уроки реформування // Вища школа.– 2013.– №6.– С.49-62.
5. Орлова Т. Вивчення всесвітньої історії на гуманітарних факультетах ВНЗ України: актуальність та нові підходи // Вища школа.– 2013.– №4.– С.26 – 34.
6. Педагогіка вищої школи: Навч. Посіб. / З.Н. Курлянд, Р.І. Хмелюк, А.В. Семенова та ін.; За ред. З.Н. Курлянд. – 2-ге вид., переоб. І доп. – К.: Знання, 2005. – 399 с.
7. Проблеми гуманізації освіти в контексті трансформації вищої школи України: Моногр. / За ред. Т.І.Власової, Т.М. Талько.– Д.: АРТ-ПРЕС, 2008. – 232 с.
8. Серебрянський С. Стратегічні аспекти розвитку освіти у умовах інтеграції України в європейський освітній простір // Вища школа.– 2013.– №4.– С.7–15.
9. Сухомлинський В.А. О воспитании. – М., 1988. – 270 с.
10. Удод О., Юрій М. Методологія історії та гуманітаризація знання // Вища школа.– 2013.– №3.– С.54 – 69.
11. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. – т.1 – К.:Рад. Школа, 1983 – 488 с.

EDUCATING STUDENTS IN THE CONDITIONS OF INTEGRATION OF UKRAINE INTO EUROPEAN HIGHER EDUCATION SPACE

*Csc, Associate Professor Babenko V.A.
Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture*

Key words: *studentship, young people, educational process, humanistic component, patriotic education*

Abstracts In light of the new Law of Ukraine “On Higher Education”, pedagogy today should become a science providing a new solution to existing challenges. Modern contradictory information society is more than ever in need of resourceful, intellectual and creative young people with democratic frame of reference and high life values, who are capable of orientating themselves in the world and are ready to bear personal social responsibility.

In this view, the reevaluation of ‘how to teach’ and ‘what to teach’ is of paramount importance, which would provide up-to-date cutting edge content to humanitarian curricula, especially in technical higher education institutions. Therefore, it is social education based on strengthening a humanistic component of educational process that is aimed at introducing young people to the system of democratic (civil) values and will be able to prepare students to participate in resolving current and prospective challenges in the government, be a responsible community leader and a country patriot.

References:

1. Bezvershiuk G. Nezminnyi chynnyk rozvytku intelektu, abo chomu i iak treba vyvchaty kulturologiiu [Constant factor of intelligence, or why and how to study cultural studies] // Vyshcha shkola [Higher School]. – 2013. No3. – pp. 71 – 79. (in Ukrainian)
2. Balagur O. Globalizatsiia moralno-dukhovnykh tsinnosti v osvithnomu prostori [Globalization of moral and spiritual values in the educational space] // Vyshcha shkola [Higher School]. – 2013. No 8. – pp. 89 – 94. (in Ukrainian)
3. Ziuzina T. Potentsial humanitarnykh dystsyplin u formuvanni svitogliadnykh pozytsyi studentstva [The potential of humanities in shaping students’ worldview] // Vyshcha shkola [Higher School]. – 2013. No 1. – pp. 41 – 47. (in Ukrainian)
4. Koziiivska O. Vyshcha osvita v Ukraini: uroky reformuvannia [Higher Education in Ukraine: learning reform lessons] // Vyshcha shkola [Higher School]. – 2013. No 6. – pp. 49 – 62. (in Ukrainian)
5. Orlova T. Vyvchennia vsesvitnoi istorii na humanitarnykh fakultetakh VNZ Ukrainu: aktualni ta novi pidkhody [Teaching World History at Humanitarian Departments in HE institutions in Ukraine: relevance and new approaches]. // Vyshcha shkola [Higher School]. – 2013. No 4. – pp. 26 – 34. (in Ukrainian)
6. Pedagogika vyshchoi shkoly: Navch. Posib. [Pedagogy of Higher Education: Course book] / Z.N. Kurliand, R.I. Khmeliuk, A.V. Semenova and others. Edited by Z.N. Kurliand. – second impression. – Kyiv: Znannia, 2005. – 399 p. (in Ukrainian)
7. Problemy humanizatsii osvity v konteksti transformatsii vyshchoi shkoly Ukrainy: Monografiia [Humanization of Education in context of HE reform in Ukraine: Monograph]. / Edited by T.I. Vlasova, T.I. Talko. – Dnipropetrovsk: ART-PRESS, 2008. – 232 p. (in Ukrainian)
8. Serebrianskii S. Stratehychni aspekty pozvytku osvity v umovakh integratsii Ukrainy v ievropeiskii osvithnii prostir [Strategic aspects of developing national education in context of integration of Ukraine into European educational space]. // Vyshcha shkola [Higher School]. – 2013. No 4. – pp. 7 – 15. (in Ukrainian)
9. Sukhomlinskii V.A. O Vospitanii [About Education]. – Moscow, 1988. – 270 p. (in Russian)
10. Udod O., Iurii M. Metodologiiia istorii ta humanizatsii znannia [Methodology of history and Humanization of knowledge]. Vyshcha shkola [Higher School]. – 2013. No 3. – pp. 54 – 69. (in Ukrainian)
11. Ushinskii K.D. Vybrani pedahohichni tvory: u 2 tomakh [Selected pedagogic works: In two volumes]. – V. 1 – Kyiv: Radianska Shkola, 1983 – 488 p. (in Ukrainian)